

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

134:2 • 2014

Fascismens föränderlighet 1919–2014

De svartbruna rörelserna i ett kontextuellt perspektiv

HENRIK ARNSTAD* *Stockholm*

Fascismens ideologi är ett forskningsfält som tyvärr blivit alltför aktuellt i Europa 2014. Leo Kramár försöker diskutera ämnet i *Historisk tidskrift* 134:1 (2014) utifrån min monografi *Älskade fascism: De svartbruna rörelsernas ideologi och historia* (Stockholm 2013). Bokens syfte är att återge den nutida internationella forskningsdiskussionen angående den fråga som omfattande diskuterats i snart hundra år: Vad är fascism? I modern tappning: Hur definieras fascistisk ideologi – ”generisk fascism” – utifrån dess många gestaltningar?¹

Vad som inte framgår av Kramárs artikel är att den bygger på en äldre webbtex, som publicerades redan 2012 (det vill säga innan min bok utkom), på den numera nedlagda debattsajten Newsmill.² Kramárs text intog en försvarande attityd gentemot partiet Sverigedemokraterna, vilket varit ett återkommande ämne för Kramár.³

Det har även påpekats att Kramárs lästlista angående fascistforskning – bortsett från min bok – enbart verkar utgöras av ett enda verk,⁴ som dessutom är krestomatiskt. Det har ifrågasatts om det är seriöst att

* Författare och journalist

1. Jag har tacksamt erhållit bistånd av doc. Lena Berggren vid Umeå universitet, fil. dr Mats Deland vid Uppsala universitet, professor Roger Griffin vid Oxford Brookes-universitetet och fil. dr Matthew Kott vid Uppsala universitet.

2. Leo Kramár, "Svårt finna fascism i Sverigedemokraternas principprogram", Newsmill (11/12 2012). Finns att läsa på <<http://archive.is/yPqCe>> (26/1 2014).

3. Kramár beskriver SD som "ett socialkonservativt och värdekonservervativt parti med en nationalistisk grundsyn, de avvisar alla idéer som vilar på odemokratisk grund". SD innehar "ingen extrem position i svensk politik". Se även Leo Kramár, "SD:s framgång beror på att invandringspolitiken har starkt väljarstöd", *Newsmill* (17/1 2013).

4. Kramár har läst en antologi: Roger Griffin & Matthew Feldman (red.), *Fascism: Critical Concepts in Political Science*, vol. I–V (London 2004) samt ett föredrag av Emilio Gentile. De internationella standardverken saknas helt i Kramárs noter.

utföra vad Kramár försöker, nämligen att utifrån denna tunna läsning kritisera hela den nutida fascismforskningen.

Att historisera fascism

I mars 1919 samlade Benito Mussolini en handfull människor vid det milanesiska torget Piazza San Sepolcro för att grunda rörelsen *Fascisti italiani di combattimento*. Den så kallade *San Sepolcro-fascismen* hade tydlig historisk kontext; redan två år senare kunde en italiensk fascist konstatera de stora skillnader som utvecklats:

Varje region, varje provins, har sin egen fascism. Mest agrar i Emilia, nationalistisk och konservativ i Veneto, provokativ mot slaver och tyskar i gränsområdena i öst och i norr, eldfängd i många mindre städer utifrån privata vendettor eller konflikter angående lokala intressen.⁵

Samtidigt spred sig fascismen som en global meteoritskur, från Östasien i öster till Latinamerika i väster. Skillnaderna mellan alla hundratals nationella rörelser som uppstod var enorma. Den japanska fascismen förutsatte exempelvis kejsaren som gudomlig överhöghet, den finska Lappo-rörelsen var djupt rotad i lutheransk protestantism, den italienska fascismen bar på ett futuristiskt arv medan den rumänska legionär-rörelsen var agrarromantisk och stod i harnesk gentemot 1900-talets industrialism. Fascism "blandar element från traditionell höger och traditionell vänster i ett försök att skapa vad Roger Eatwell har kallat 'a holistic-national radical Third Way' mellan kapitalism och socialism", skriver historikern Lena Berggren.⁶ Fascister kan vara feminister eller kvinnohatare, republikaner eller monarkister, ateister eller djupt troende. De kan inkludera judar i *den fascistiska nationen* ena dagen, för att dagen därpå bli våldsamma antisemiter.⁷ De kan vara spanska falangister 1936, amerikanska nynazister 1988 eller grekiska Gyllene gryning 2014. Och likväl dela samma ideologi.

Denna mångfald saknas i Kramárs artikel. Där existerar egentligen bara två fascismer: Den italienska under Mussolini och den tyska under

5. R. J. B. Bosworth, *Mussolini* (London 2002) s. 153; min övers.

6. Lena Berggren, "Den svenska mellankrigsfascismen: Ett ointressant marginalfenomen eller ett viktigt forskningsobjekt?", *Historisk tidskrift* 122:3 (2002) s. 428.

7. Detta skedde inom den italienska fascismen den 14/7 1938, via en tidningsartikel i *Giornale d'Italia*.

Hitler. Därmed måste fascism, enligt Kramár, se ut exakt så: *totalitär, korporativistisk* och med *ledarkult*. Men även dessa mellankrigstida politiska manifestationer var kontextuellt beroende och därmed unika. De går inte att använda som rekvisit för en definition av "generisk fascism". Man kan lika gärna studera fascismen via dessa två exempel:

- 1) *Frankrike 1939*. Den mest framgångsrika franska fascistiska rörelsen 1936–1939 var det moderata *Parti social français* (PSF) under ledning av överste François de la Rocque. Denne hade varit radikal tidigare, men tonade ned sin aggressivitet betydligt efter hand. PSF förordade "nationell förståelse" och "social rättvisa". Ledaren skulle väljas demokratiskt.⁸
- 2) *Norge 2013*. I fängelset grundade Anders Behring Breivik ett fascistiskt parti; "Det norska fascistpartiet och den nordiska ligan" som är ett "demokratiskt fascistiskt" parti, vilket strävar efter att vinna parlamentariskt stöd för upprättandet av en norsk-nordisk "urfolksstat".⁹

Bevisligen måste inte fascism se ut som i Nazityskland, och listan kan göras mycket längre. Även de mest radikala fascismerna har alltid överallt tvingats kompromissa för att nå inflytande, vilket benämns *normaliseringsprocess*. Den svenske nazistledaren Sven-Olov Lindholm skrev 1938:

Det enda tänkbara om idéerna ska räddas blir att slopa både namn och symbol, för att inte tala om stövlar, koppel och "Hitlerhälsning". Jag vet att det är ett farligt steg, ty de flesta av våra medlemmar skulle kanske tappa sugen. Men vi kämpa ju inte för att i evighet förbli ett åsiktsförbund på några tusen personer, utan för att komma någonstans.¹⁰

Citatet är utomordentligt belysande! Det visar på konflikten mellan normaliseringsprocess och radikalitet samt falsifierar att fascismens stereotyper är nödvändiga för ideologisk "äkthet". Lindholm var närmast profetisk inför fascismens efterkrigstida tillvaro. Efter 1945 genomgick ideologin den största kris som någon politisk idévärld någonsin utsatts

8. Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism* (New York 2004) s. 69–70.

9. Rebecca Häimi, "Breivik vill starta fascistparti", *Dagens Nyheter* (10/5 2013).

10. Heléne Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979* (Stockholm 2004) s. 31.

för. Först efter mer än 20 år kunde fascismen åter börja resa sig, genom en drastisk "make-over"¹¹ och bli dagens parlamentariska neofascism i förment demokratisk kostym. Poängen är att vi inte kan definiera ideologin fascism enbart utifrån Adolf Hitler 1933 – lika lite som vi kan definiera socialism enbart utifrån Josef Stalin 1936, konservatism utifrån Otto von Bismarck 1871 eller liberalism utifrån Ola Ullsten 1976.

Att definiera "generisk fascism"

Forskningsfältet Fascism Studies fick nytt liv omedelbart efter kalla krigets slut, då Roger Griffin 1991 publicerade boken *The Nature of Fascism*.¹² Han lanserade då sin berömda definition,¹³ som skulle orsaka en vetenskaplig debatt som pågått i över två decennier. Min översättning lyder: "Fascism är en typ av politisk ideologi, vars mytiska kärna – i sina olika gestaltningar – är en folklig ultranationalism inriktad mot nationens pånyttfödelse."¹⁴

Verket *Älskade fascism* är till stor del en komparativ studie, där jag i tematiska delar – fascism som alternativ modernitet, fascismen och rasismen, fascismen och genus, etc. – söker undersöka bärigheten i Griffins definition, i diskuterande form visavi de invändningar som framförs av hans många kritiker, främst den amerikanske statsvetaren och historikern Robert Paxton. Dennes monografi *The Anatomy of Fascism*¹⁵ utgör standardverk jämte exempelvis Griffins publiceringar.¹⁶ Mitt resultat blir att det finns bärighet i Griffins definition. Jag argumenterar för att den fungerar som analytiskt verktyg i studier både av fascism och av politiska rörelser som inspireras av fascismen (inom traditionell höger, etc.).

Jag vill samtidigt framhålla att jag fortlöpande problematiserar Griffin, och även så Paxton och andra forskare, och ställer dennes förståelser

11. Roger Griffin, *Plus ça change! The Fascist Pedigree of the Nouvelle Droite* (Oxford 2000) s. 5.

12. Roger Griffin, *The Nature of Fascism* (Oxon 1991); min uppl. från 1993. Kramár säger sig sakna definitioner av nyckelbegreppen i Griffins definition, något som skulle avhjälpas om han läste verket ifråga.

13. En bra sammanställning av debatten finns i Roger Griffin, Werner Loh & Andreas Umland (red.), *Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right* (Stuttgart 2006).

14. Arnstad (2013) s. 40. I boken använder jag ordet "återfödelse" men har efter diskussioner med Lena Berggren ändrat detta till "pånyttfödelse".

15. Paxton (2004); min uppl. från 2005.

16. Jämte *The Nature of Fascism* bör Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (New York 2007) framhållas.

och slutsatser mot andra.¹⁷ Ändå bör det sammanfattningsvis sägas, att efter decennier av debatt så har Griffins definition visat sig anmärkningsvärt svår att falsifiera. Även hans akademiska antagonister använder sig av den i praktiken. Exempelvis påpekar en av de mer namnkunniga, professor Kevin Passmore, att Griffins arbeten är "the obligatory starting point [for] anyone interested in the phenomenon of generic fascism".¹⁸

Kramár däremot missförstår Griffins definition, då han enbart skjuter in sig på hälften av den. Kramár fokuserar på *palingenesis* – "vår gamla bekantning renässansen, pånyttfödelsen", som han skriver. "He hasn't bothered to read me", kommenterar Griffin.¹⁹ För det är först i kombination med ultranationalism som Griffins definition blir användbar. Det krävs både ultranationalism och mytiska tankar om nationens pånyttfödelse för att något skall vara fascism, enligt Griffin. Däremot är det helt fel att påstå att korporativismen är fascismens "viktigaste särdrag", som Kramár skriver. Många fascistiska rörelser har saknat korporativistiska idéer, medan lika många icke-fascistiska rörelser har omfamnat dem. Generellt var korporativism på modet under mellankrigstiden. Tankarna återfinns exempelvis både i det svenska Saltsjöbadsavtalet 1938 och i USA:s *New Deal* 1933. Berggren skriver:

Det ideologiska angreppssättet innebär vidare att en definition av fascismen måste centreras kring fascismens ideologiska innehåll, inte på dess politiska stil eller de strategier som de olika rörelserna använde sig av för att uppnå politisk makt.²⁰

Likadant är det med fascismens omtalade ledarkult. En sådan fungerade för fler än fascisterna under mellankrigstiden – titta bara på Per Albin Hansson i valet 1940.²¹ Slutsatsen blir att varken ledarkult eller korporativism är nödvändiga beståndsdelar i en definition av generisk fascism.

17. Se även Nils Arne Sørensen i *Respons* 3 (2013) s. 52–53: "Kritiken av Griffins definition av fascistisk ideologi träffar naturligtvis också Arnstad, men det ska tilläggas att sistnämnda inte påtar sig rollen som okritisk lärjunge. I bokens konkreta analyser kompletteras Griffins definition rikligt med andra insikter och förståelseramar."

18. Kevin Passmore, "Generic fascism and the historians", i Griffin *et al.* (red.) (2006) s. 168.

19. Telefonintervju med Roger Griffin, 17/1 2014.

20. Berggren (2002) s. 434.

21. SAP:s valaffischer innehöll inte ens partinamnet i valet 1940, enbart en bild på Hansson.

Totalitarismteori och fascism

En annan tanke som bör problematiseras för att förstå fascistisk ideologi är totalitarismteori. Jag avhandlar denna i min boks första del ("Fascismens historiografi"), som framför allt beskriver kalla krigets tolkningar av fascism, vilka var politiserade utifrån samtiden.

Efter 1945 hade Sovjetunionen ett försprång i propagandan och nådde framgång med budskapet att fascism saknade egen ideologisk identitet; fascism var enbart en våldsamt yttring hos kapitalismen. Men under 1950-talet gick väst till motoffensiv genom att i princip använda samma metod, att jämställa fiendens ideologi med fascism. Teoretikernas tanke var att spänna ett gemensamt ideologiskt paraply över kommunism och fascism. Arbetet utfördes av intellektuella som Carl J. Friedrich and Zbigniew K. Brzezinski, liksom den av Kramár nämnda Hannah Arendt. Angående Hitler förutsattes att denne hade haft total makt över tyskarna, som blev till viljelösa arbetsbin i den "totalitära" staten. Som exempel kan jag citera Arendts berömda reportagebok *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* från 1963,²² vilken använder totalitarismteori för att analysera Förintelsens mördare, exemplifierat i Adolf Eichmann. Arendt hävdar att denne "*never realized what he was doing. [...] It was sheer thoughtlessness – something by no means identical with stupidity*".²³ Vidare:

Of course it is important to the political and social sciences that the essence of totalitarian government [...] is to make functionaries and mere cogs in the administrative machinery out of men, and thus to dehumanize them.²⁴

Men vi vet i dag att Förintelsens mördare långt ifrån var enbart *tanklösa* små "kuggjul" i ett "maskineri". Inte ens Nazityskland – och än mindre det fascistiska Italien – var några totalitära stater på det sättet. Även Hitlers makt befann sig ständigt i förhandling gentemot den tyska allmänhetens olika delar samt parallella maktcentra, exempelvis kyrkan, militären samt andra sociala, ekonomiska och kulturella eliter. Mussolinis Italien behöll kungen som statschef, och denne sparkade *Il Duce* 1943.

22. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (New York 1963).

23. Arendt (1963) s. 287–288; kursiv. i original.

24. Arendt (1963) s. 289.

Kramár har helt rätt i att jag underkänner 1950-talets amerikanska kalla kriget-totalitarismteori, liksom exempelvis Paxton, som kallar tankarna för "effektiv politisk retorik – men dålig historievetenskap".²⁵ Paxtons huvudpoäng är att teorin underlät att se de stora skillnaderna mellan kommunism och fascism: "Totalitaristisk teori är blind inför denna grundläggande aspekt", skriver han.²⁶

En annan invändning mot teorin är att varken fascisterna eller kommunisterna anser sig tillhöra en gemensam ideologi. Däremot finns i dag möjligheter att via nutida totalitarismteori komparativt jämföra olika typer av auktoritära system. Men "many forms of fascism are not totalitarian",²⁷ påpekar Griffin – ett faktum som redan exemplifierats ovan.

Neofascismen och Sverigedemokraterna

Det har redan nämnts att Kramárs artikel bygger på en text denne 2012 skrev om Sverigedemokraterna (SD). Även i textens nuvarande form beskriver Kramár partiets politik med SD:s egna ord – "öppen, demokratisk och icke-rasistisk". Jag håller i stället med Berggren om att SD är ett neofascistiskt parti.²⁸ "Till exempel pratar man inom Sverigedemokraterna inte längre om rasism, men man har fortfarande en kulturesstantialistisk bild av världen", enligt Berggren.²⁹ En fascistisk ideologisk placering av SD borde inte vara förvånande. För ett antal år sedan var partiet relativt öppet nazistiskt, med rötter djupt i 1900-talets svenska fascismer. Därefter har SD genomgått en normaliseringsprocess. En ideologianalys består i att undersöka om partiet fortfarande ger uttryck för *ultranationalism* respektive mytifierar en *nationell pånyttfödelse*.

SD skriver att de "ser nationen som den viktigaste, äldsta och mest naturliga mänskliga gemenskapen efter familjen".³⁰ De sätter nationa-

25. Robert O. Paxton, "Comparisons and Definitions", i R. J. B. Bosworth (red.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford 2009) s. 562.

26. Paxton (2005) s. 212.

27. Telefonintervju med Roger Griffin, 17/1 2014.

28. För närmare diskussion om neofascism, se Anna Cento Bull, "Neo-fascism", i Bosworth (red.) (2009) eller Griffin (2000). Rekommenderas även Nigel Copsey, "'Fascism... but with an open mind' Reflections on the Contemporary Far Right in (Western) Europe", *Fascism* 2:1 (2013).

29. "Vetandets värld: Från stövlar till lågskor – om fascismens historia", *Sveriges Radio P1*, 22/11 2012, återfinns på <http://sverigesradio.se/sida/avsnitt/120073?programid=412> (24/1 2014).

30. "Sverigedemokraterna och nationen", Sverigedemokraternas principprogram (2011) s. 11ff., <http://sverigedemokraterna.se/wp-content/uploads/2013/08/principprogram_A5_web.pdf> (20/1 2014).

lismen högst av allt i sin politik, vilket är diskursivt typiskt för ultranationalism. Griffin beskriver ultranationalism som "incompatible with a liberal conception of tolerance, citizenship, and nationality".³¹ Även detta återfinns explicit hos SD: att bli "medlem i den svenska nationen" sker inte via medborgarskap, utan är något mycket mer mytifierat:

Den nationella samhörigheten binder samman nationens medlemmar över tid och rum och skapar band mellan de döda, levande och ofödda generationerna liksom mellan unga och gamla, olika samhällsklasser, politiska läger och geografiska regioner.³²

Det går visserligen för en utrikesfödd att bli "medlem" av nationen, men detta är föremål för ständig granskning av SD. Partiet tar sig friheten att fritt inkludera och utesluta individer såsom "del av den svenska nationen" utifrån fortlöpande kontroll:

På samma sätt som den som är född in i en annan nation senare i livet kan bli en del av den svenska nationen menar vi också att man även som infödd svensk kan upphöra att vara en del av den svenska nationen genom att byta lojalitet, språk, identitet eller kultur.³³

SD:s traditionella antisemitism har på senare år ersatts av motsvarande tankar gentemot "islamiseringen". Men fortfarande håller Sverige på att gå under som nation, eller så har det redan skett. Det uppvisas på en av partiets valaffischer, föreställande två blonda barn i ett svenskt lantligt landskap.³⁴ "Ge oss Sverige tillbaka!" utropar barnen. Sverige har degenererat, blivit förstört. Vad som krävs är en ultranationalistisk *palingenesis* – nationens pånyttfödelse. "Folk och land hör nära samman. Ett land vore inte vad det är utan sitt folk, och ett folk vore inte vad det är utan sitt land", skriver Sverigedemokraterna.³⁵ Myten om blod och jord lever inom fascismen, om än i den nutida parlamentarismens kostym. Kramár anser detta förenligt med demokratins kärnvärden – det gör inte jag.

31. Roger Griffin, *Stray Thoughts on Fascism* (Oxford 2013). Se även Griffin (1991), s. 36ff.

32. "Sverigedemokraterna och nationen", s. 11ff.

33. "Sverigedemokraterna och nationen", s. 11ff.

34. Valaffisch för SD, "Ge oss Sverige tillbaka" (2010).

35. "Sverigedemokraterna i Eskilstuna: Lokalt partiprogram", <<http://eskilstuna.sverigedemokraterna.se/files/2010/11/Sverigedemokraterna-i-Eskilstuna-Lokalt-partiprogram.pdf>> (20/1 2014).